

LENIN ÁZSIÁRÓL

TÓKEI FERENC

Amióta Marx „ázsiai” termelési mód fogalmát ismét leírhatják és alkalmazni próbálhatják a marxisták is, többen megállapították, hogy Lenin a marxi fogalmat ismerte és sohasem vetette el, vitája csupán a plehanovi értelmezéssel és alkalmazással volt.¹ Ugyanakkor kétségtelen, hogy Lenin néhány írásában Ázsiáról szólván megszorítások és specifikálás nélkül bukkan elő a „feudális” szó, így aztán alap teremődik ahhoz, hogy betűragók között végelethetetlen vita induljon arról a nagy kérdésről: vajon hitt-e Lenin a marxi fogalom alkalmazhatóságában vagy sem. Ez a vita ostobaság lenne, hiszen az agrárprogram 1906-os vitájának dokumentumaiból nyilvánvaló, hogy Lenin a marxi fogalmat alkalmazni is ragyogóan tudta, csak az ő „alkalmazásában” e fogalom nem változott varázsszóvá, amely a konkrét elemzést helyettesítette volna, sőt, Lenin magát a kifejezést is inkább elhagyta, nehogy Ázsia marxista szemléletében betű-alapot kapjon a plehanovi doktrinérség.

Lenin életművében ugyanakkor — ha terjedelmileg nem is, annál inkább tartalmilag — rendkívül fontos szerepet játszik Ázsiáról való vélekedése. A lenini életmű olyan centrális kérdései, mint az imperializmus elmélete, a parasztkérdés vagy a világforradalom problémája, éppen az „ázsiai kérdés” határozott bevonásával voltak felvethetők és megoldhatók. Ha Lenin Ázsiáról vallott nézeteit azért kutatjuk, hogy sokszor idézett mondatait is jobban megértsük, erről az oldalról közelítve kell sorra vennünk legfontosabb megnyilatkozásait.

1900: „Oroszország befejezi a kínai háborút”, vérbe fojtva a kínaiak felkelését — és Lenin példát mutat a proletár internacionalizmusra „A kínai háború” című cikkében, kerekén kimondva, hogy Oroszország rabló gyarmati politikát folytat. Az európai kapitalizmus megkezdte Kína felosztását. „Fosztogatják Kínát, mint valami hullát a hullarablók, s amikor ez a tetszhalott ellenállni próbált, nekiestek, mint a fenevadak, egész falvakat felperzseltek . . . Szegény cári kormány! Olyan keresztényi önzetlenség hatja át, s olyan igazságtalanul sértegetik! Négy évvel ezelőtt önzetlenül meghódította Port Arthurt, és most önzetlenül elfoglalja Mandzsúriát, önzetlenül elárasztotta Kínának Oroszországgal határos területeit a vállalkozók, mérnökök és tisztek falkáival, akik bánásmódjukkal még a közismerten türelmes kínaiakat is fel-lázították.” Mintha csak előre látná a fiatal Lenin, miképpen fogja szociálszovinizmusban végezni a II. Internacionálé opportunizmusa. „Most a sajtó a kínaiak ellen indított hadjáratot, üvöltöz a barbár sárga fajról. Arról, hogy a

¹ Elsőként: Varga Jenő, Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról, Bp. 1965, 274—275.

sárga faj gyűlöli a civilizációt, hogy Oroszországnak kulturális feladatai vannak, hogy az orosz katonák milyen lelkesedéssel mennek a csatába stb. stb. A kormány és a pénzeszsák előtt csúszó-mászó újságírók minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy szítsák a népben a gyűlöletet Kína ellen. Pedig a kínai nép soha és semmivel sem bántotta meg az orosz népet; a kínai nép maga is ugyanazoktól a bajoktól szenved, amelyek az orosz népet elcsigázzák: a barbár kormánytól, amely az éhező parasztból adókat sajtol ki és katonai erővel elnyom minden szabadságtörekvést, a tőke igájától — mert a tőke már a Kínai Birodalomba is behatolt.”²

1904: orosz — japán háború Mandzsúriáért és Koreáért — s Lenin „Az orosz proletariátushoz” címzett röpiratában kimondja, hogy ez a háború „egy ötvenmillió nép ellen folyik, amely kitűnően fel van fegyverezve, kitűnően felkészült a háborúra és a szabad nemzeti fejlődés szerinte elengedhetetlen feltételeiért küzd. Egy despotikus és elmaradott kormány harcol egy politikailag szabad és rohamos kulturális fejlődésen átmenő nép ellen.” Ez persze nem elmélet, hanem Oroszország és Japán politikai összevetése egy politikai röpiratban, amelynek jelszavai közt ott olvashatjuk: „Éljen a japán szociáldemokrácia, amely tiltakozott a háború ellen!”³ De hogy Oroszország és Japán összevetése (az előbbi hátrányára) mennyire nem múló gondolata Leninnek, azt megítélhetjük a csaknem egy évvel később, Port Arthur kapitulációja alkalmából írt soraiból: „Mindenekelőtt szembetűnő az esemény jelentősége a háború menete szempontjából. A japánok elérték fő céljukat, amelyet a háborúval el akartak érni. A progresszív, haladó Ázsia jóvátehetetlen csapást mért a maradi, reakciós Európára. Tíz éve ezt a reakciós Európát, élén Oroszországgal, nyugtalanította, hogy a fiatal Japán szétzúzza Kínát, és ezért egyesült, hogy elszedje Japántól győzelme legzamatosabb gyümölcseit. Európa megvédte a régi világ kialakult viszonyait és privilégiumait, a régi világ előjogát, századok által szentesített ősi jogát arra, hogy kizsákmányolja az ázsiai népeket. Az, hogy Japán visszavette Port Arthurt, csapás az egész reakciós Európára.” Lenin a „tisza” imperialista háborúban is rendkívüli erővel ragadja meg a specifikus összefüggést: „Ostoba és bűnös gyarmati kalandorkodásával az önkényuralom olyan zsákutcába jutott, amelyből csak maga a nép törhet ki, és csakis úgy, ha szétzúzza a cárizmust.” A történelem igazolta Lenin következtetését: „Az ország katonai szervezete és egész gazdasági és kulturális rendje közt sohasem volt még oly szoros a kapcsolat, mint napjainkban. Ezért a katonai csőd szükségszerűen mély politikai válság kezdetét jelenti. A fejlett és az elmaradott ország közti háború ezúttal is, mint a történelemben már annyiszor, óriási forradalmi szerepet töltött be.”⁴

Lenin Ázsia-szemlélete: „ortodox” folytatása Marx és Engels gondolatainak. A Kína forradalmasodására figyelő Marx írta 1853-ban: „Az emberiség fejlődését irányító princípiumok egyik igen mély, de fantaszta kutatója [Hegel] rendszerint a természet egyik fő titkaként emelte ki azt, amit a végletek érintkezésének nevezett.” Ilyen „végletek érintkezése” Marx szerint a kínai forradalom eljövendő hatása Európára. A kínai forradalmat az ópiumháborúban eldördülő angol ágyúk váltották ki: „A régi Kína fennmaradásának fő feltétele a teljes elszigeteltség volt . . . Most, hogy Anglia előidézte a kínai forradalmat,

² Lenin Összes Művei (a továbbiakban: Lenin Összes) 4, 352—356.

³ Lenin Összes 8, 165—169.

⁴ Lenin Összes 9, 131, 133, 134—135.

felmerül a kérdés, hogyan hat majd idővel ez a forradalom Angliára és Anglián keresztül Európára. Erre a kérdésre nem nehéz válaszolni.” Általános kereskedelmi és pénzügyi válságot idézhet elő, amely aztán forradalomhoz vezethet.⁵ Marx természetesen jól tudta, hogy Ázsia forradalmasodása polgári jellegű, s 1858. október 8-án Engelsnek írott levelében felvetette az ebből adódó problémát is: „Nem tagadhatjuk, hogy a polgári társadalom másodszor élte át a maga XVI. századát, olyan tizenhatodik századot, amelytől remélem, hogy éppúgy megkondítja fölötté a lélekharangot, ahogyan az első életre hívta. A polgári társadalom tulajdonképpeni feladata, hogy létrehozza, legalábbis körvonalaiban, a világpiacon és az ennek alapján nyugvó termelést. Minthogy a föld kerek, Kalifornia és Ausztrália gyarmatosításával és Kína és Japán feltárással ez a feladat nyilván befejeződik. A súlyos probléma számunkra ez: a kontinensen küszöbönáll a forradalom és nyomban szocialista jelleget is fog ölteni. Vajon nem fogják-e szükségszerűen eltiporni ebben a kis zugban, mikor sokkal nagyobb területen a polgári társadalom mozgása még emelkedő irányú?”⁶

Marxnak és Engelsnek reménye is, aggodalma is beigazolódott: Amerika és Ázsia egyrészt valóban meghosszabbította a kapitalizmus életét, másrészt azonban a forradalmasító lökések egész sorozatával hatott és hat vissza a mai napig Európára. Lenin, mint láttuk, „Európa zsandárával”, Oroszországgal kapcsolatban figyelt fel e „lökések” két különböző típusára a kínai és a japán háború esetében. S prognózisának megfelelően elkövetkezett az 1905-ös orosz forradalom, amely a maga részéről ismét „visszahatott” Ázsiára, éppen e hatásával nyitva új fejezetet a világtörténelemben.

Az orosz forradalom ellenállhatatlan erővel vetette fel a proletariátus és a parasztság szövetségének kérdéseit. Lenin hatalmas elméleti munkával igyekezett egyfelől megvédeni a proletariátus pártjának eszmei önállóságát, másfelől azonban kihámozni a narodnyikságból a parasztság forradalmi energiáit. Legnagyobb teljesítménye ebben a kérdéskörben: forradalmi agrárprogramja, amely látszólag a Henry George-féle kispolgári szocializmus jelszavának enged, a valóságban pedig az egyetlen forradalmi agrárprogramnak bizonyult, amelynek elfogadása egy évtized múlva alapvetően járult hozzá a szovjet-hatalom fennmaradásához.⁷

1907-ben Leninnek a stuttgarti nemzetközi szocialista kongresszuson nyílt alkalma szemtől szembe találkozni az opportunizmussal a gyarmati politika kérdésében. A találkozás nagy jelentőségű elméleti megállapításokra döbbsen-tette rá. A kongresszusról írt beszámolójában olvassuk: „A gyarmati kérdés már nem először foglalkoztatja a nemzetközi kongresszusokat. Határozataik eddig mindig a leghatározottabban elítélték a burzsoá gyarmati politikát mint a rablás és az erőszak politikáját. Ezúttal olyan volt a kongresszus bizottságának összetétele, hogy abban az opportunisták kerekedtek felül, élükön a holland Van Kollal. A határozati javaslatba beiktatták azt a mondatot, hogy a kongresszus nem ítél el elvben mindennemű gyarmatpolitikát, minthogy az szocialista rendszerben civilizáló szerepet tölthet be. A bizottság kisebbsége . . .

⁵ Marx, Forradalom Kínában és Európában; Marx és Engels Művei 9, 89–95.

⁶ Marx–Engels, Válogatott levelek, Bp. 1950, 124.

⁷ Lenin 1920-ban így írt erről: „Az Októberi Forradalom pillanatában nem kimondott, de igen fontos (és igen sikeres) politikai blokkra léptünk a kispolgári parasztsággal, minthogy *teljesen*, egyetlenegy változtatás nélkül elfogadtuk az *eszer* agrárprogramot . . .” Lenin Művei 31, 61.

erélyesen tiltakozott ez ellen a gondolat ellen. A kérdést a kongresszus elé utalták, s minthogy a két irányzat közt igen kicsi volt az erőkülönbség, a harc példátlan szenvedéllyel robbant ki.” A „szocialista gyarmatpolitika” opportunistá elméletét a kongresszusi vitában Kautsky is visszautasította, s a kongresszus végül 128 szavazattal (108 ellenében) elvetette. A szavazásról Lenin megjegyzi: „A kis nemzetek — amelyek vagy nem folytatnak gyarmatpolitikát, vagy maguk is szenvednek tőle — együttes szavazataikkal számuk szerint felülmúlták azokat az államokat, amelyek bizonyos fokig még a proletariátust is megfertőzték a hódítás szenvedélyével.” Ezt a gondolatot Lenin tovább is fűzi: „A gyarmati kérdésben megejtett szavazásnak igen nagy a jelentősége. Először is, itt különösen szembeötlő formában nyilvánult meg a szocialista opportunizmus, amely enged a burzsoá csábításnak. Másodszor, megmutatkozott itt az európai munkásmozgalomnak egy olyan negatív vonása, amely sok kárt okozhat a proletariátus ügyének és ezért komoly figyelmet érdemel. Marx több ízben utalt Sismondi egy óriási jelentőségű kijelentésére. A római proletár — mondta Sismondi — a társadalom költségén él. A modern társadalom a proletár költségén él. — A nincsteleneknek, de nem dolgozóknak az osztálya nem képes megdönteni a kizsákmányolókat. Csakis az egész társadalmat eltartó proletár osztálynak van annyi ereje, hogy véghezvigye a szociális forradalmat. Márpedig most, a nagyarányú gyarmatpolitika következtében az európai proletariátus *részen* olyan helyzetbe kerül, hogy *nem* az ő munkájából él az egész társadalom, hanem a csaknem rabszolgasorban élő gyarmati bennszülöttek munkájából . . . Ilyen körülmények között bizonyos országokban létrejön az anyagi, gazdasági alap egyik-másik ország proletariátusának kolonialista sovinizmussal való megmételvezéséhez.” Az illetén métel elleni harc végül is „elkerülhetetlenül győzelemre vezet, mert a „kiváltságos” nemzetek egyre kisebb hányadát alkotják a tőkés nemzetek összességének”.⁸

Ezzel Lenin eljutott imperializmus-elméletének első vázlatáig. Annyiban, hogy a „szocialista gyarmatpolitika” gondolatát elutasítsa, Kautsky is hű maradt Marx és Engels elveihez. Kautsky még 1882-ben magának Engelsnek tette fel a kérdést, miképpen vélekednek az angol munkások a gyarmatpolitikáról. Engels így válaszolt: „Nos, hát ugyanúgy, mint a politikáról általában: ugyanúgy, mint a burzsoák. Hiszen itt nincs munkáspárt, csak konzervatívok és liberális radikálisok vannak, a munkások pedig a legnagyobb nyugalommal élvezik velük együtt Anglia világpiaci és gyarmati monopóliumát. Véleményem szerint a tulajdonképpeni gyarmatok, vagyis azok az országok, ahol európai lakosság telepedett le — Kanada, Fokföld, Ausztrália — mind önállókká válnak; ellenben a csupán meghódított, de bennszülöttektől lakott országokat — Indiát, Algériát, a holland, portugál és spanyol birtokban levőket — a proletariátusnak egy időre át kell majd vennie és a lehető leggyorsabban eljuttatnia az önállósághoz. Hogy ez a folyamat hogyan fog végbemenni, nehéz megmondani; India talán forradalmat csinál, sőt ez igen valószínű, és minthogy a magát felszabadító proletariátus nem viselhet gyarmati háborúkat, hagyni kell, hogy csináljon, amit akar, ami természetesen nem történhetik meg mindenféle pusztítás nélkül, de hiszen az ilyesmi minden forradalommal együttjár. Ugyanez játszódhat le másutt is, pl. Algériában és Egyiptomban, és *számunkra* kétségkívül ez lenne a legjobb. Elég dolgunk lesz a magunk házatáján. Ha Európa és Észak-Amerika már újjászerveződött, ez olyan óriási erőt, olyan példát fog

⁸ Lenin Összes 16, 62—64.

adni, hogy a félig civilizált országok maguktól követik azt; erről már maguk a gazdasági szükségletek gondoskodnak. Milyen szociális és politikai szakaszokon kell majd átmenniök ezeknek az országoknak, amíg szintén eljutnak a szocialista szervezetig, erről azt hiszem, csak meglehetősen meddő hipotéziseket állíthatunk fel. Csak egy bizonyos: a győztes proletariátus egyetlen népet sem boldogíthat kényszer útján anélkül, hogy ezzel saját győzelmét alá ne ássa. Ez persze semmiképpen sem zárja ki a különféle védelmi háborúkat.”⁹

Kautsky hű maradt Engels doktrínájához, de rohanvást közeledett az idő, amikor ortodoxiája sem volt képes megmenteni őt az angol munkásvezérek és a revizionizmus sorsától. S az „ultraimperializmusról” fantáziáló Kautskyról a forradalmár Lenin 1915-ben már csak így írhatott: „...a szociáldemokraták programjában központi helyet kell elfoglalnia annak a ténynek, hogy a nemzetek elnyomó és elnyomott nemzetekre oszlanak, mert ez az imperializmus lényege, melyet a szociálszovinizták és Kautsky *haszrugul* megkerülnek. Ez a megosztás nem fontos a burzsoá pacifizmus vagy az olyan nyárspolgári utópia szempontjából, amely a kapitalizmusban a független nemzetek békés versenyéről álmodozik, de annál fontosabb az imperializmus ellen folyó forradalmi harc szempontjából.”¹⁰ A lenini írás, amelyből ez utóbbi idézet való, ugyanakkor Parabellum (Radek) ultrabaloldali cikkével vitázik, amely demokrácia és szocializmus „balos” szembeállításával utasította el a nemzetek önrendelkezési jogát mint nem-proletár követelést. Lenin kimutatja, hogy Radek „nem látja a Keletet, Ázsiát, Afrikát, a gyarmatokat, ahol ez a mozgalom a jelen és a jövő mozgalma. Elegendő, ha Indiát, Kínát, Perzsiát, Egyiptomot említjük.”¹¹

Az 1905-ös forradalom utáni reakció éveiben Lenin tovább figyel Ázsiára. 1908-ban ezt írja: „Az ázsiai népek politikai életre ébredésében különösen nagy része volt az orosz – japán háborúnak és az orosz forradalomnak.”¹² Marxtól és Engelstől tanult módszere most is: az imperializmus világrendszerének egészében figyelni a forradalom és ellenforradalom viaskodását. S rendkívül tanulságos, hogy ugyanezekben a súlyos esztendőkből, amikor óriási energiával védelmezi a bolsevizmust az eszmei és szervezeti bomlástól, megírja híres Tolsztoj-cikkeit, amelyekben kicsiszolja megfogalmazásait a narodnyik szocializmusról és a mögötte rejlő nagy szövetségesről, a forradalmi paraszti demokráciáról. S mint-hogy Tolsztoj maga hivatkozik a Keletre, Lenin méltatása és kritikája egyben Ázsiának is szól. 1911-ben írja a következőket: „A ’történetseknek’ azt a nézetét, hogy a haladás ’az emberiség általános törvénye’, Tolsztoj ’az egész úgynevezett Keletre’ való hivatkozással igyekszik megdönteni ... ’A mozdulatlan keleti népek – mondja Tolsztoj – azt bizonyítják, hogy az emberiség haladásának nincs általános törvénye.’ – Éppen a reális történelmi tartalmában vett tolsztojizmus alkotja a keleti rendszer, az ázsiai ’rendszer ideológiáját.’ Tolsztoj ’keleti’ ideológiája – folytatja Lenin – az 1862-től 1904-ig terjedő orosz társadalmi válság tükré. Ám 1905-ben új forradalmi erők léptek színre Oroszországban. „És az 1905-ös oroszországi eseményekre hasonló események következtek ugyanannak a ’Keletnek’ számos államában, melynek ’mozdulatlanságára’ hivatkozott Tolsztoj 1862-ben. 1905 – a ’keleti’ mozdulatlanság végének kezdete volt.”¹³

⁹ Marx–Engels, Válogatott levelek 416.

¹⁰ Lenin Művei 21, 417.

¹¹ Uo. 415.

¹² Lenin Összes 17, 207.

¹³ Lenin Összes 20, 93–94.

Az idézet egyben arról is vall, hogy Lenin milyen magától értetődő módon alkalmazta Marx „ázsiai” termelési mód fogalmát: tagadta az örök és abszolút stagnálás polgári doktrínáját, de eszébe sem jutott tagadni Ázsia viszonylagos stagnálását — 1905 előtt. Még ugyanabban az évben mondotta Paul és Laura Lafargue sírjánál: „Az orosz forradalom megnyitotta a demokratikus forradalmak korszakát egész Ázsiában, és most nyolcszázmillió ember vesz részt az egész civilizált világ demokratikus mozgalmában.”¹⁴ S 1912 januárjában javasolja pártja prágai konferenciájának, hogy üdvözlje a kínai forradalmat: „... a konferencia ... hangsúlyozza, hogy a kínai nép forradalmi harca, amely felszabadulást hoz Ázsiának és megrendíti az európai burzsoázia uralmát, világjelentőségű, üdvözlí Kína forradalmárait, akik a köztársaságért küzdenek, tolmácsolja az oroszországi proletariátus nagy lelkesedését és meleg rokonszenvét, mellyel a kínai nép forradalmi sikereit követi, s megbélyegzi a cári rablópolitikát támogató orosz liberalizmus magatartását.”¹⁵

Az orosz narodnyiksággal kapcsolatban kérielt gondolatait az 1911-es kínai forradalom mindenben megerősítette, s újabb elvi jelentőségű megfogalmazásokra is alkalmat adott. Szun Jat-szen egy programatikus cikke alapján írja meg Lenin 1912-ben „Demokrácia és narodnyikság Kínában” című cikkét, amelyet részletesen is érdemes felidéznünk. Mindenekelőtt megállapítja benne: „Az élenjáró kínai demokráta szakasztott úgy gondolkodik, akár egy orosz. Annnyira hasonlít az orosz narodnyikhoz, hogy teljesen azonosak az alapgondolatai és gyakran egyes kifejezései is.” Az összehasonlítással Lenin nem a kínai sajátosságot szünteti meg egy európai kategóriával, hanem — mint implicite az idézett Tolsztoj-cikkben is — Oroszország és Ázsia bizonyos rokonságát, Európától megkülönböztető sajátosságát igyekszik megfogalmazni. Amit Lenin most megvizsgál: a demokratizmus és a narodnyikság viszonya „Ázsia mai polgári forradalmaiban”. Így ír: „Ez az egyik legkomolyabb kérdés azok közül, amelyek Oroszország előtt az 1905-ben megkezdődött forradalmi korszakában felmerültek. És nemcsak Oroszország előtt, hanem egész Ázsia előtt is, mint a kínai köztársaság ideiglenes elnökének platformjából láthatjuk, különösen ha összevetjük ezt a platformot az oroszországi, törökországi, perzsiai, kínai forradalmi események fejlődésével. Oroszország igen sok szempontból és igen lényeges szempontokból kétségkívül egyike az ázsiai államoknak, mégpedig a legbarbárabb, középkori, szégyenletesen elmaradott ázsiai államoknak.”¹⁶

Az a Lenin, aki az agrárprogram vitájában elutasította az „ázsiai” termelési mód fogalmának dogmatikus és történetietlen alkalmazását Oroszországra és a XX. századi Ázsiára, ugyanakkor az ázsiai múlt fontos csökevényeiről sem feledkezik meg, hiszen ezek a világforradalom szempontjából fontosak. S az a Lenin, aki első írásaitól kezdve küzdött az orosz narodnyikok ideológiájával, most így ír a kínai narodnyikságról: „Amit itt látunk, az valóban nagy ideológiája egy valóban nagy népnek, amely nemcsak siránkozni tud évszázados rabszolgaságán, nemcsak álmodozni tud a szabadságról és az egyenlőségről, hanem *harcolni* is tud Kína évszázados elnyomói ellen.” Majd összehasonlítja a „barbár, élettelen, ázsiai Kína” ideiglenes köztársasági elnökének forradalmi demokratizmusát „Európa, Amerika, az élenjáró kulturált országok” köztársasági elnökeinek burzsoá reakciósságával, s így folytatja: „Mi következik

¹⁴ Uo. 361.

¹⁵ Lenin *Összes* 21, 148.

¹⁶ Uo. 384—385.

ebből? Vajon nem jelenti-e ez azt, hogy a materialista Nyugat elrothadt, és hogy csak a misztikus, vallásos Keletről sugárzik a fény? Nem, éppen ellenkezőleg. Ez azt jelenti, hogy a Kelet végérvényesen a Nyugat útjára lépett, hogy ezentúl újabb száz- meg százmilliók fognak harcolni azokért az ideálokért, amelyekig a Nyugat eljutott. Elrothadt a nyugati burzsoázia, amely előtt már ott áll sírásója, a proletariátus. Ázsiában viszont még van olyan burzsoázia, amely képviselni tudja az őszinte, harcoss, következetes demokráciát, amely méltó társa a XVIII. század végi Franciaország nagy eszmehirdetőinek és nagy politikusainak. — Ennek a történelmileg haladó tette még képes ázsiai polgárságnak a fő képviselője vagy szociális támasza a paraszt.”¹⁷

Am a demokratikus forradalom Szun Jat-szen-féle „nagy ideológiája” mint szocialista ideológia lép fel. „Csakhogy a harcoss demokratizmusnak ez az ideológiája a kínai narodnyikoknál párosul, először is, szocialista ábrándokkal, azzal a reménnyel, hogy Kína kikerülheti a kapitalizmus útját, elháríthatja a kapitalizmust, másodszor pedig egy radikális agrárreform tervével és hirdetésével. Éppen ez a két utóbbi eszmei-politikai áramlat az az elem, amely a *narodnyikságot* alkotja e fogalom sajátos jelentésében, vagyis a demokratizmustól eltérően, a demokratizmust kiegészítve.” Miért szocialisztikus a kínai demokrácia? Azért, mert „Európában és Amerikában . . . , ahonnan az élenjáró kínaiak, az összes kínaiak, amennyiben átérték ezt a lendületet, átvették szabadságeszméiket, már a burzsoáziától való megszabadulás, vagyis a szocializmus van napirenden. Ebből elkerülhetetlenül következik, hogy a kínai demokráta rokonszenveznek a szocializmussal, elkerülhetetlenül következnek *szubjektív* szocializmusuk.” Miféle társadalmi rend ellen irányul a kínai forradalom? Lenin szerint a feudalizmus ellen. „A feudalizmus — írja — a földművelésben kialakult életforma és a naturális gazdaság uralmán alapul; a kínai paraszt feudális kizsákmányolásának forrása az volt, hogy ilyen vagy olyan formában *röghöz kötötték*; politikai kifejezői ennek a kizsákmányolásnak a hűbérurak voltak, mindannyian együtt és külön-külön, élükön a császárral mint a rendszer fejével.”¹⁸

Értelmetlen dolog lenne akár megvédeni, akár vitatni ennek a mondatnak a betűit, hiszen a „feudalizmus” szó a konkrét összefüggésben nyilvánvalóan „kapitalizmus előtti”-t jelent. Ráadásul az „ázsiai” termelési módnak egy bizonyos feudalizálódás, nevezetesen az úri feudalizmus, tehát egy fél- vagy pszeudo-feudalizmus kialakulása valóban belső mozgástörvénye, s így a szó felhasználásától Ázsia esetében sem indokolt — dogmaellenes dogmatizmussal — mindenáron tartózkodni. A kíváncsi csak az, hogy a szónak értelme legyen, márpedig Leninnél van: „kapitalizmus előtti társadalom” — a XX. századi imperializmus rendszerében.

A kínai *narodnyikságra* visszatérve Lenin így folytatja: „Ez az elmélet, ha a doktrina szempontjából vizsgáljuk, a kispolgári reakció, 'szocialista' elmélete. Teljesen reakciós ugyanis az az ábránd, hogy Kínában 'elhárítható' a kapitalizmus, hogy Kínában — elmaradottsága folytán — könnyebb a 'szociális forradalom' stb. És Szun Jat-szen utánoszthatatlan, mondhatnánk, szűzi naivitással maga zúzza ízzé-porrá reakciós narodnyik elméletét, elismerve azt, aminek elismerésére az élet kényszeríti rá, nevezetesen: hogy 'Kína óriási ipari' (vagyis tőkés) 'fejlődés küszöbén áll' . . . ” De vajon a szocialista szem-

¹⁷ Uo. 385—386.

¹⁸ Uo. 386—387.

pontból reakciós elmélettel reakciós agrárprogramot hirdet-e Szun Jat-szen? Nem, ellenkezőleg. „A földjáradék átadása az államnak, vagyis a föld nacionalizálása holmi egységes adó segítségével Henry George szellemében. Az égvilágon semmi más *reális* tartalma nincs annak a „gazdasági forradalomnak”, amelyet Szun Jat-szen javasol és hirdet.” A kínai narodnyik agrárprogram tehát azonos a Lenin javasolta orosz agrárprogrammal; és Lenin gazdasági megfontolásból nemcsak Oroszországot nem féltette a Plehanovtól kiagyalt „ázsiai restaurációtól”, hanem még a klasszikusan „ázsiai” Kínát sem. „A történelem iróniája, hogy a narodnyikság a mezőgazdaságban tért hódító, kapitalizmus elleni harc’ nevében olyan agrárprogramot hirdet, amelynek a teljes végrehajtása a kapitalizmus *leggyorsabb* fejlődését jelentené a mezőgazdaságban.” Más kérdés, hogy a programot végrehajtani hogyan sikerül majd. Mindenesetre: „A forradalmi polgári demokrácia, amelynek Szun Jat-szen a képviselője, jó helyen keresi Kína, megújíthatóságának útját, amikor igyekszik kifejleszteni a paraszti tömegek legnagyobb öntevékenységét, határozottságát és bátorságát a politikai és agrárreformok terén. — Végül, ha Kínában növekedni fog a Sanghajok száma, növekedni fog a kínai proletariátus is. S a kínai proletariátus minden bizonnyal meg fog alakítani valamilyen kínai szociáldemokrata munkáspártot, amely Szun Jat-szen kispolgári utópiáit és reakciós nézeteit megbírálva bizonyára gondosan különválasztja, megóvjá és fejleszti majd politikai és agrárprogramjának forradalmi demokratikus magvát.”¹⁹

Lenin továbbra is éberén figyel a kínai forradalom alakulására. 1913-ban így ír: „Az opportunisták még teleszájjal magasztalták a „társadalmi békét”, és mind egyre hirdették, hogy a viharok a „demokráciában” nem szükségszerűek, amikor Ázsiában feltört a leghevesebb világméretű viharok új forrása. Az orosz forradalmat nyomon követte a török, a perzsa, a kínai forradalom. Ma éppen e viharok és Európára való „visszahatásuk” korát éljük. Bármilyen lesz is a sorsa a nagy kínai köztársaságnak, amelyre most különféle „civilizált” hiénák fenek fogukat, a világon semmilyen erő sem fogja visszaállítani Ázsiában a régi feudális rendszert, nem söpri el a föld színéről az ázsiai és félázsiai országok néptömegeinek hősi demokratizmusát.”²⁰ Néhány hét múlva: „A kínai népnek sikerült megdöntenie a régi, középkori rendet és az ezt támogató kormányt. Kínában létrejött a köztársaság, és megválasztották az *első parlamentet* abban a nagy ázsiai országban, amely mozdulatlanságával és tespedtségével olyan sokáig szerzett örömet az összes nemzetek feketeszaszainak, — megválasztották az első kínai parlamentet, a parlament összeült és már néhány hete megkezdte üléseit.” A parlament mindkét házában többséget szerzett a Kuomintang, a — Lenin szavaival — „radikális narodnyik köztársasági párt, a demokrácia pártja”. Ám erős a kínai reakció, Szun Jat-szen pártjának nehéz a dolga. „Miben áll ennek a pártnak a gyengesége? Abban, hogy még *nem* tudta *elég* bevonni a forradalomba a kínai nép *nagy tömegeit*. Kína proletariátusa még egészen gyönge, ezért nincs olyan élenjáró osztály, amely képes elszántan és öntudatosan harcolni a demokratikus forradalom következetes megvalósításáért. A parasztság, amelynek nincs vezetője, mert nincs proletariátus, rettenetesen megfélemlített, passzív, tudatlan, közömbös a politika iránt.”²¹

¹⁹ Uo. 387—390.

²⁰ Lenin Összes 23, 3.

²¹ Uo. 137—138.

A világtörténelmi perspektívát egy pillanatra sem veszíti szem elől. „Ázsia ébredése” címmel írja: „Vajon rég volt-e, hogy Kína az évszázados teljes tespedésben élő országok iskolapéldájának számított? Most pedig Kínában pezseg a politikai élet . . . Az 1905-ös orosz mozgalom nyomán a demokratikus forradalom magával ragadta egész Ázsiát . . . A világkapitalizmus és az 1905-ös orosz mozgalom végleg felrázta Ázsiát.” A reakciós európai burzsoáziát „felváltja az európai országok proletariátusa és az ázsiai országok fiatal demokráciája, amely hisz a maga erejében és bízik a tömegekben”. „Ázsia ébredése és Európa élenjáró proletariátusának a hatalomért meginduló harca azt jelzi, hogy a XX. század elején új szakasz nyílt a világtörténelemben.”²²

„A maradi Európa és a haladó Ázsia” paradox címmel: „Ázsiában mindenütt nő, terjed és erősödik a hatalmas demokratikus mozgalom. Ott a burzsoázia még a néppel tart a reakció ellen. Az emberek százmilliói ébrednek életre, törnek a fény felé, a szabadság felé . . . — Az egész vezető Európa, az egész európai burzsoázia szövetségben van a kínai reakció és a kínai középkori maradványok összes erőivel. — De az ifjú Ázsiának, vagyis száz- meg százmillió ázsiai dolgozónak is van megbízható szövetségese: valamennyi civilizált ország proletariátusa.”²³

Az I. Világháború Lenin figyelmét természetesen az európai proletárforradalom — mindenekelőtt oroszországi — lehetőségeire fordította. A szociáldemokrácia szociálsovinizmusba süllyedése, valamint a forradalmasodó Oroszország soknemzetiségű volta ismét előtérbe állította a nemzeti és gyarmati kérdést. Lenin a nemzetek önrendelkezéséről folyt vitában hivatkozott Engels 1882-ben Kautskyhoz írt levelére, megvédte Engels álláspontját a „kényszerrel való boldogításról”, s hozzáfűzte: „A proletariátus pusztán azzal, hogy végrehajtja a szocialista forradalmat, még nem válik szentté és ez nem biztosítja a hibák és gyengeségek ellen.”²⁴ Majd a következő érveléssel bizonyítja be, hogy az elnyomott nemzetek különválási szabadságának biztosítása alapvető érdeke a proletariátusnak: „Minden nemzet eljut a szocializmushoz, ez elkerülhetetlen, de nem teljesen egyformán fognak eljutni, mindegyik sajátos vonást kölcsönöz majd a demokrácia ilyen vagy olyan formájának, a proletárdiktatúra ilyen vagy olyan válfajának, a társadalmi élet különféle területein végrehajtott szocialista átalakítások ilyen vagy olyan ütemének. Nincs semmi, ami elméletileg nyomorúságosabb és gyakorlatilag nevetségesebb volna, mint ha valaki a jövőt ebben a tekintetben, a történelmi materializmus nevében, egyhangú szürke színnel akarná megrajzolni: ez szuzdáli mázsolmány volna, semmi több.” Lehet, hogy az elnyomott nemzeteknek csak nagyon kis hányada válik külön a szocializmus világméretű győzelme előtt, mégis, „még ebben az esetben is mind elméleti szempontból, mind a gyakorlati politika szempontjából igazunk volna, amikor azt tanácsoljuk a munkásoknak már most, hogy szociáldemokrata pártjaiknak a küszöbére se engedjék az elnyomó nemzeteknek azokat a szocialistáit, akik nem ismerik el és nem hirdetik minden elnyomott nemzet különválásának szabadságát. Hiszen a valóságban nem tudjuk és nem tudhatjuk, hány elnyomott nemzetnek lesz majd szüksége a gyakorlatban a különválásra ahhoz, hogy a maguk obulusával hozzájáruljanak a demok-

²² Uo. 145—146.

²³ Uo. 168.

²⁴ Lenin Művei 22, 369—370.

rácia formáinak és a szocializmusba való átmenet formáinak változatosságához.”²⁵

Ugyanabban az írásában a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének törvényére ráépíti szocializmus és demokrácia szövetségének máig érvényes megfogalmazását, amely egyben a világforradalom azóta jóval előbbre haladt folyamatának jellemzése is: „A szociális forradalom nem mehet végbe másképpen, mint egész korszak formájában, amely egyesíti a proletariátusnak az előrehaladott országok burzsoáziájával viselt polgárháborúját és a fejletlen, elmaradott és elnyomott nemzetek demokratikus és forradalmi mozgalmainak, köztük a nemzeti szabadságmozgalmaknak egész sorát.”²⁶

S Oroszországban eljött a „tíz nap, amely megrengette a világot”. Ellenforradalmak, intervenció, de az első proletárhatalom tartja magát. Példájára Európa forrong, s úgy látszik, itt az európai proletárforradalom pillanata, legalább Németországban és Ausztriában. Ám a Magyar Tanácsköztársaságot leverik, s Lenin a „maradi Európától” ismét a „haladó Ázsia” felé fordul. 1919. november 22-én, „A keleti népek kommunista szervezeteinek II. össz-oroszországi kongresszusán” mondja, előadói beszédében: „... a szocialista forradalom nem csupán és nem főképpen az egyes országok forradalmi proletárjainak a saját burzsoáziájuk ellen vívott harca lesz. Nem. A szocialista forradalom az imperializmus által elnyomott valamennyi gyarmatnak és országnak, valamennyi függő országnak harca lesz a nemzetközi imperializmus ellen... Ez a többség, amely eddig nem volt részese a történelmi haladásnak, mert nem képviselhetett önálló forradalmi erőt, ez a többség, mint tudjuk, a XX. század eleje óta már nem játszik többé ilyen passzív szerepet... Kelet ébredési szakasza után a mai forradalomban olyan szakasz következik, amikor Kelet minden népe részt vesz a világ sorsának intézésében... — Ezért gondolom, hogy a világforradalom fejlődésének történetében — mely a kezdet után ítélve, sok évig fog tartani és sok fáradtsággal jár majd —, hogy a forradalmi harcban, a forradalmi mozgalmában nagy szerep vár önökre és ebben a harcban egybe kell forniuk a mi harcunkkal, melyet a nemzetközi imperializmus ellen vívunk... — Kelet népeinek többsége rosszabb helyzetben van, mint Európa legelmaradottabb országa, Oroszország, de nekünk a feudalizmus maradványai és a kapitalizmus ellen indított harcban sikerült egyesítenünk az orosz parasztokat és munkásokat... Itt különösen fontos a keleti népekkel való kapcsolat, mert a keleti népek többsége nem munkásokból áll... Az orosz forradalom megmutatta, hogy a sokmilliós, szétforgácsolt dolgozó paraszti tömeggel egybeforrt proletárok, akik legyőzték a kapitalizmust, győzelmesen keltek harcra a középkori elnyomás ellen. Most az a feladat vár Szovjet Köztársaságunkra, hogy maga köré gyűjtse Kelet ébredő népeit, s velük együtt harcoljon a nemzetközi imperializmus ellen.” Hatalmas feladat áll a keleti kommunisták előtt: alkalmazni a marxizmust a paraszti viszonyokra. „Meg kell találniuk a világ élenjáró proletárjai és a Kelet gyakran középkori viszonyok között élő, dolgozó és kizsákmányolt tömegei szövetségének sajátos formáit. Országunkban kis méretekben megvalósítottuk azt, amit nagy méretekben, nagy országokban önök fognak megvalósítani... — Magától értetődik, hogy véglegesen győzni csak a világ valamennyi fejlett országának proletariátusa képes, és mi, oroszok, megkezdjük azt az ügyet, amit majd az

²⁵ Lenin Művei 23, 66—67.

²⁶ Uo. 54.

angol, a francia, a német proletariátus megerősít; látjuk azonban, hogy nem fognak győzni valamennyi gyarmati nép, és elsősorban a keleti népek dolgozó tömegeinek segítségével . . . Arra a burzsoá nacionalizmusra kell támaszkodniuk, amely most ébredszik ezekben a népekben, amelynek szükségképpen fel kell ébrednie, és amely történelmileg igazolt.”²⁷

Az orosz proletariátus egyedül maradt Európában, s természetes, hogy a kommunisták a szovjethatalom jövőjéért aggódva, de Oroszország földrajzi-történelmi értelemben „fél-ázsiai” jellege miatt is, fokozott érdeklődéssel tekintettek Keletre. Az indiai Roy a Kommunista Internacionálé II. kongresszusán fellépett azzal a csábítóan egyoldalú, leegyszerűsítő nézettel, hogy a világforradalom központja Ázsiába tolódott át, s hogy a nyugati proletárforradalom sorsa most már a Kelettől függ. Lenin ezt túlzásnak tartotta.²⁸ A nemzeti és gyarmati kérdésről írott kongresszusi tézis-tervezetében így fogalmazza meg a kommunisták tennivalóit: „Az olyan elmaradottabb államok és nemzetek tekintetében, amelyekben túlsúlyban vannak a feudális vagy patriarchális és patriarchális-paraszti viszonyok, főleg a következőket kell figyelembe venni:” 1. segíteni a polgári-demokratikus mozgalmakat, 2. harcolni a helyi reakció ellen, 3. „harcolni kell a pánszlávizmus és hasonló áramlatok ellen”, 4. „különös támogatásban kell részesíteni az elmaradott országokban a földesurak ellen, a nagybirtok ellen, a feudalizmus minden megnyilvánulása vagy csökevénye ellen irányuló parasztmozgalmat és arra kell törekedni, hogy a parasztmozgalomnak minél forradalmibb jelleget kölcsönözzünk és megteremtjük a nyugat-európai kommunista proletariátus lehető legszorosabb szövetségét Kelet, a gyarmatok és általában az elmaradott országok parasztjainak forradalmi mozgalmával; különösen mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a szovjetrendszer alapelveit alkalmazzuk azokban az országokban, amelyekben kapitalizmus előtti viszonyok uralkodnak, a „dolgozók szovjetjeinek” és más hasonlóknak megteremtése révén”, 5. harcolni a burzsoá-demokratikus és a kommunista mozgalmak összetévesztése ellen, a jövődő proletárpártok csíráinak önállóságáért, „a Kommunista Internacionálénak ideiglenes szövetséget kell kötnie a gyarmatok és az elmaradott országok burzsoá demokráciájával, de nem szabad egybeolvadnia vele és feltétlenül meg kell őriznie a proletármozgalom önállóságát, még annak legkezdetlegesebb formájában is”, 6. le kell leplezni „azt az imperialista hatalmak által rendszeresen elkövetett csalást, hogy politikailag független államok létesítésének leple alatt, tőlük gazdasági, pénzügyi és katonai tekintetben teljesen függő államokat hoznak létre; a jelenlegi nemzetközi helyzetben a szovjet köztársaságok szövetségén kívül semmi sem mentheti meg a függő és a gyenge nemzeteket”.²⁹

Ez utóbbi tézisével Lenin olyasmit ragadott meg csírájában, ami csak a II. Világháború után bontakozott ki igazán: a neokolonializmus módszerét. A Szovjetunió bázis-szerepéről máig érvényes mondata tanulságos a Roy-féle „ázsia-centrizmussal” szembeállítva. Ugyanakkor távol áll Lenintől az „európa-centrizmus” is. Tervezetének következő pontjában ezt olvassuk: „A gyarmati és gyenge népeknek az imperialista hatalmak által való évszázados elnyomása nemcsak elkeseredést szült az elnyomott országok dolgozó tömegeiben, hanem bizalmatlanokká is tette azokat az elnyomó nemzetek iránt általában, ezeknek a

²⁷ Vö. Lenin Művei 30, 146–150.

²⁸ Vö. Stuart Schram, *Le marxisme et l'Asie 1853–1964*, Paris 1965, 197–200.

²⁹ Lenin Művei 31, 143–144.

nemzeteknek a proletariátusát is beleértve.” A szociálsoviniszta csak fokozták ezt a bizalmatlanságot. „Másképp, minél elmaradottabb valamely ország, annál erősebb benne a kisüzemi mezőgazdasági termelés, a patriarchalizmus és a provincializmus, amelyek elkerülhetetlenül arra vezetnek, hogy a legmélyebben beidegződött kispolgári előítéletek, nevezetesen: a nemzeti önzésből és a nemzeti korlátoltságból fakadó előítéletek, különösen erőseknek és szívósaknak bizonyulnak. Minthogy ezek az előítéletek csak azután tűnhetnek el, amikor a vezető országokban már eltűnt az imperializmus és a kapitalizmus, és amikor az elmaradott országok gazdasági életének már az egész alapja gyökeresen megváltozott, ezeknek az előítéleteknek a kihalása szükségszerűen nagyon lassú. Ebből következik a világ öntudatos kommunista proletariátusának az a kötelessége, hogy különös óvatosságot és különös figyelmet tanúsítson a legrégebben elnyomott országok és népek nemzeti érzéseinek maradványai iránt, továbbá az a kötelessége, hogy az említett bizalmatlanság és az említett előítéletek gyorsabb megszüntetése céljából bizonyos engedményeket tegyen. Valamennyi ország proletariátusának, majd egész dolgozó népének és az egész világ nemzeteinek szövetségre és egységre való önkéntes törekvése nélkül a kapitalizmus fölötti győzelem ügyét nem lehet sikerre vinni.”³⁰

A beteg Lenin — kissé távolabb kerülve a szovjetállam apróbb, napi gondjaitól — még fokozottabban függeszti pillantását a világtörténelmi perspektívára. Innen az élete utolsó heteiben tollba mondott feljegyzések és cikkek döbbenetes gondolati ereje és jövőbelátása. S ugyanezért, a világtörténelmi perspektíva felől képes a látszólag jelentéktelen, napi apróságok közül is kiemelni a döntő fontosságút. Az „autonomizálás” és az Ordzsonikidze-féle grúziai incidens kapcsán diktált feljegyzéseit ezért kezdi a következő szavakkal: „Úgy látom, nagyot vétettem Oroszország munkásai ellen, amikor nem avatkoztam be elég erőlesen és elég élesen az autonomizálás hírhedt kérdésébe, amelyet hivatalosan alighanem a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége kérdésének neveznek.” Miért tesz magának szemrehányást Lenin? Mert Ordzsonikidze a Kaukázusban más nemzetiségű állampolgárokkal szemben tettelegességre ragadtatta magát, s Lenin úgy érzi, elvtársai nem értették meg, mi a proletár internacionalizmus. Felidézi régebbi tézisét arról, hogy különbséget kell tenni az elnyomó és az elnyomott, a nagy és a kis nemzetek nacionalizmusa között, s hogy a proletár internacionalizmus a nagy nemzetnél megköveteli „az életben ténylegesen kialakult egyenlőtlenség” ellensúlyozását. A nemzetiségi kérdést a legnagyobb gonddal kell megoldanunk, folytatja Lenin, s nem szabad eleve elzárkóznunk attól, hogy „a következő szovjetkongresszuson egy lépést tegyünk hátrafelé, vagyis a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét csak katonai és diplomáciai vonatkozásban tartsuk fenn, és minden más tekintetben visszaállítsuk az egyes népbiztosságok teljes önállóságát”. A népbiztosságok decentralizálását Lenin szerint „elégge ellensúlyozni lehet a párt tekintélyével”; „az a kár — folytatja —, amely abból érheti államunkat, hogy a nemzeti apparátusok nincsenek egyesítve az orosz apparátussal, hasonlíthatatlanul kisebb annál a kárnál, amely egyébként érne nemcsak minket, hanem az egész Internacionálét, a közeljövőben a mi nyomdokunkban a történelmi színpad előterébe lépő Ázsia népeinek százmillióit is. Megbocsát-hatatlan opportunizmus lenne, ha mi a Kelet e fellépésének küszöbén, ébredése kezdetén megrendítenénk előtte tekintélyünket azzal, hogy akár a leg-

³⁰ Uo. 144—145.

kisebb durvaságot és igazságtalanságot is elkövetjük tulajdon nemzetiségeinkkel szemben. Más dolog az, hogy szükség van a tőkés világot védelmező nyugati imperialisták elleni összefogásra. E tekintetben nem lehetnek kétségeink . . . Megint más dolog, amikor mi magunk kerülünk, ha csak apróságokban is, imperialista viszonyba az elnyomott nemzetiségekkel, s ezzel teljesen megrendítjük az elvi őszinteségünkbe, az imperializmus elleni harc elvi védelmébe vetett bizalmat. Pedig a világtörténelemben a holnapi nap az a nap lesz, amikor végleg felébrednek az imperializmus igájába hajtott, ébredező népek, és megkezdődik a hosszú és súlyos harc felszabadításukért.”³¹

A világtörténelem lüktet „Forradalmunkról” című írásában is, amikor a II. Internacionálé álm marxistáiról megállapítja, hogy a marxizmus lényegét, forradalmi dialektikáját nem értették meg. „Egyáltalán nem értették meg Marxnak még azt a félreérthetetlen útmutatását sem, hogy forradalmi pillanatokban a lehető legnagyobb rugalmasságra van szükség, s még csak észre sem vették Marxnak azt az útmutatását, melyet például leveleiben adott — ha jól emlékszem 1856-ban —, amikor kifejezte azt a reményt, hogy Németországban a parasztháború, amely forradalmi helyzetet teremthet, egyesülni fog a munkásmozgalommal . . . Még csak eszükbe sem jut például az, hogy Oroszország, amely egyfelől civilizált országokkal, másfelől olyan keleti, nem európai országokkal határos, amelyeket ez a háború vont be először véglegesen a civilizáció körébe, éppen ennél fogva bizonyos sajátosságokat mutathatott fel és kellett hogy felmutasson, amelyek természetesen a világfejlődés általános vonalán maradnak, de mégis megkülönböztetik Oroszország forradalmát a nyugat-európai országok minden előző forradalmától és néhány részleges új vonást visznek a forradalomba a keleti országokra való áttérjedés során.” Egyszerűen az történt, hogy az imperialista világháborúval kialakult helyzet „Oroszország fejlődése számára a Kelet kezdődő és részben már meg is kezdődött forradalmainak hatásán olyan viszonyokat teremtett, hogy módunkban volt megvalósítani a ‚parasztháborúnak’ éppen azt a szövetségét a munkásmozgalommal, amelyről, mint egyik lehetséges perspektíváról, nem kisebb ‚marxista’ írt, mint Marx . . .” S végül: „A mi európai nyárspolgáraink még csak nem is sejtik, hogy a további forradalmak a Kelet országaiiban, amelyek mérhetetlenül nagyobb népességűek, s amelyeket a társadalmi viszonyok mérhetetlenül nagyobb változatossága jellemez, kétségkívül még több sajátosságot fognak elénk tárni, mint az orosz forradalom.”³²

És utolsó cikkében, az „Inkább kevesebbet, de jobban” címűben, a leggyakorlatibb javaslatait Lenin megint csak a világtörténelmi perspektívába ágyazza. Arról ír, hogy a nyugat-európai imperializmus az oroszországi szovjethatalmat megdönteni nem tudta, de annyit elért, hogy megnehezítette fejlődését a szocializmus felé. A győztes hatalmaknak módjuk van bizonyos engedményeket tenni „elnyomott osztályaiknak”, s ezekkel késleltetni a forradalmat. „Ugyanakkor számos más ország: a Kelet, India, Kína stb. éppen a legutóbbi imperialista háború következtében végleg kizökkent a kerékvágásból. Fejlődésük véglegesen az általános európai kapitalista méretekben indult meg. Megkezdődött bennük az általános európai erjedés. S most az egész világ látja, hogy olyan fejlődésbe sodródtak, amelynek szükségképpen az egész világkapitalizmus válságára kell vezetnie.” Fennmaradhat-e az oroszországi szov-

³¹ Lenin Művei 36, 614—620.

³² Lenin Művei 33, 476—481.

jethatalom a nyugat-európai forradalomig? „Megmenekülhetünk-e attól, hogy a jövőben összeütközésbe kerüljünk ezekkel az imperialista államokkal? Van-e reményünk arra, hogy a Nyugat virágzó imperialista államai és a Kelet virágzó imperialista államai közötti belső ellentmondások és összeütközések másodszor is haladékot adnak nekünk, — úgy, mint először, amikor a nyugat-európai ellenforradalomnak az orosz ellenforradalom támogatására irányuló hadjárata kudarcral végződött a Nyugat és a Kelet ellenforradalmárainak táborában, a keleti kizsákmányolók és a nyugati kizsákmányolók táborában, a Japán és Amerika táborában meglevő ellentmondások miatt?” A válasz igen sok körülménytől függ, de: „A harc kimenetelét végeredményben az határozza meg, hogy Oroszország, India, Kína stb. a világ lakosságának óriási többségét alkotja. S az utóbbi évek folyamán éppen a föld lakosságának ez a többsége sodródik bele rendkívüli gyorsasággal a felszabadulásért folyó harcba, úgyhogy ebben az értelemben a kételynek még csak árnyéka sem férhet ahhoz, hogy mi lesz a világot átfogó harc végső megoldása. Ebben az értelemben a szocializmus végleges győzelme tökéletesen és feltétlenül biztosítva van.” Ám a szocializmus világgyőzelmének szükségszerűsége nem biztosítéka az oroszországi szovjet-hatalom fennmaradásának. Mi hát a tennivaló? „Ahhoz, hogy biztosítsuk fennmaradásunkat az ellenforradalmi imperialista Nyugat és a forradalmi és nacionalista Kelet, a világ legcivilizáltabb államai és a keleti módra elmaradt, de többséget alkotó államok közti következő háborús összeütközésig, — ahhoz ennek a többségnek idejében civilizálnia kell. Mi sem vagyunk eléggé civilizáltak ahhoz, hogy közvetlenül térjünk át a szocializmusra, bár a politikai előfeltételeink megvannak hozzá.” Azzal Lenin áttér a követendő „taktikára”, szól az iparosításról, s „visszacsatol” praktikus szervezési javaslataihoz.³³

Lenin Ázsiáról vallott nézetei, mint látjuk, imperializmus- és világforradalom-elméletének egyik pillérét alkotják. Nem Marx *történetelméletének* folytatását jelentik; ennek vázlata a „Német ideológiá”-ban és a „Grundrisse”-ben lévén, azt Lenin nem ismerhette. Lenin — életművének általános tendenciájába illően — Marx és Engels forradalom-elméletét folytatja közvetlenül, Ázsia-szemléletében is. Nézetei ebben az értelemben nemcsak politikai, hanem „történetfilozófiai” jellegűek is, de mégsem történetelméletiek. Ugyanakkor megállapíthattuk: semmiben sem mondanak ellent Marx „ázsiai” termelési mód elméletének, ellenkezőleg, Marx és Engels politikai elméletét folytatván, közvetve arra épülnek.

Igen fontos tanulságokkal járna, ha megvizsgálnánk, hogy Lenin zseniális sejtései és prognózisai, megállapításai és jelszavai a halála óta eltelt csaknem félévszázad során mennyiben valósultak meg, s mennyiben nem vagy még nem. Egy bizonyos: a szocializmus ma már világrendszer, amelyet még kevésbé lehet eltiporni, mint a „magános” Szovjetuniót. Lenin betűit közvetlenül szembesíteni a világ mai valóságával: doktrinér elmejáték lenne. Idézetgyűjteményünk ilyen „aktualizálása” tudományos szempontból semmit sem ígér; ha pedig komolyan vesszük a mondott feladatot, tanulmányok egész sorának kellene előbb az elmúlt félévszázad történelmi változásait kielemeznie. A mai Ázsia-probléma marxista megközelítésében akkor segíthet igazán bennünket Lenin betűje, ha mögötte az „ortodox”, forradalmi, dialektikus lenini módszerre figyelünk.

³³ Uo. 500—504.